

UOT 140.8

AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİ İLƏ QƏRB MÜTƏRƏQQİ DƏYƏRLƏRİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

CƏBRAYİLOVA FƏRİDƏ SƏYƏDULLA qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, fə.l.f.d., kitabxanaçı

cebrayilova_fira@mail.ru

Açar sözlər: qərb dəyərləri, millətçilik, milli mədəniyyət, mədəni müxtəliflik, eynilik, fərdilik.

Dünya xalqlarının mədəniyyətləri əsrlər boyu qarşılıqlı əlaqə və təsir əsasında formalaşmış və inkişaf etmişdir. Hər hansı bir xalqın sırf milli özünəməxsus mədəniyyəti nisbi xarakter daşıyır. Hər bir mədəniyyətdə milli və ümumbəşəri dəyərlər vəhdət təşkil edir. Bu baxımdan Azərbaycan mədəniyyəti də istisna deyildir.

Azərbaycan mədəniyyətinə Şərqlə yanaşı, Qərbin də ideya və dəyərlərinin təsiri olmuş, indi də bu proses davam etməkdədir. Qarşılıqlı təsirsiz mədəniyyətin inkişafından söhbət gedə bilməz. “Ümumdünya mədəni əlaqələr şəbəkəsində ayrılan ölkələr durğunluğa və tənəzzülə məhkumdurlar. Hər bir milli mədəniyyət üçün başqa mədəniyyətlə tanışlıq geniş inkişaf imkanları açır. Başqa xalqların mədəni nailiyyətləri- maddi istehsal məhsulları və texnologiyası, ixtira və kəşflər, bədii və estetik dəyərlər fəlsəfi, əxlaqi, hüquqi, siyasi ideyalar-milli mədəniyyət tərəfindən mənimsənilir və onun xüsusi sərvətinə çevrilir” [1, s.11].

Ümumdünya mədəni prosesdə Qərb dəyərlərinin nüfuzu artdı və özünün liberal demokratik dəyərləri ilə bəşər həyatına güclü sirayət etdi. Ənənəvi Şərq dəyərlərini, türkçülüüyü və islamçılığı özündə əks etdirən Azərbaycan mədəniyyəti XIX əsrin birinci yarısında Rusiya vasitəsilə Qərb dəyərlərini, müasirliyi də əxz etməyə başladı. “Rusiya amili iki istiqamətə ayrılabilir. Birincisi, imperiya siyasətindən gələn neqativ təsir; anti -milli, anti-türk siyasəti. İkincisi, ümumbəşəri dəyərlər baxımından pozitiv məqamlar,.. Qərb sivilizasiyası ilə tanışlıq” [2, s.118].

Müəllifin fikri ilə razılaşmaq olar. Rusiyanın bütün mənfi xarakterli siyasətinə baxmayaraq, Azərbaycan məhz bu ölkə vasitəsilə Avropa liberal-demokratik dəyərlərinə qovuşdu.

Hələ XVIII əsrdə Qərbdə təşəkkül tapan bu ideya və dəyərlər ümumdünya mədəniyyət tarixində xüsusi bir mərhələ oldu. Dünyəvi və praktiki maraqlara, elmə və təcrübəyə əsaslanan dəyərlər, azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq humanizm ideyaları dünya mədəniyyətinin inkişafına təsir edən güclü amil oldu. Yeni keyfiyyətli bu dəyərlər “insan azadlığına və hüquq bərabərliyinə nail olmaq kimi çox böyük və şərəfli vəzifələrin həllini öz qarşısına məqsəd qoymuşdu” [3, s.9].

Hələ orta əsrlərdən başlayaraq Avropanın bütün tərəqqipərvər mütəfəkkirlərinin, sonralar baş vermiş demokratik inqilabların əsas məqsədi mütərəqqi ideyaların- təbii insan hüquqları və azadlıqlarının bütün dünyada bərqərar olmasını təmin etmək idi.

Qərbdə fərdiyyəçilik, insan ləyaqətinin qiymətləndirilməsi, onun yüksək humanist əxlaq daşıyıcısı hesab edilməsi, insanın özünü reallaşdırmaq hüququ, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti, qanunun aliliyi, qanunlar çərçivəsində azad, ədalətli cəmiyyətin təşəkkülü, insan maraqlarının təbii harmoniyası, vətəndaş həmrəyliyi, tolerantlıq, milli azlıqların dilinin, dininin, adət-ənənələrinin, mədəniyyətlərinin qorunması mütərəqqi ideya və dəyərlərdir. XX əsrin sonlarında liberal dəyərlər keçmiş postsosialist ölkələrinə də yayıldı. Məşhur Amerika politoloqu Frensiz Fukuyama «Tarixin sonu» əsərində yazır: «Qərbin, qərbçiliyin qələbəsi ona görə təsirlidir ki, liberalizmin yaşamağa qabil heç bir alternativini qalmamışdır» [4, s.379]. Bununla da, Qərb liberal-demokratik dəyərlərinin “universal xarakter alması” başa çatmış oldu. Bölünmüş dünya bütövləşdi, bir-birinə qovuşdu, siyasi-iqtisadi, sosial, mədəni-mənəvi vəhdət bərpa edildi. Tarixin sonunu

bəşəriyyətin kədəri hesab edən F.Fukuyama tarixdən sonrakı dövrdə mədəniyyətin, incəsənətin, fəlsəfənin varlığına şübhə ilə yanaşır: "Tarixdən sonrakı dünyanın labüdlüyünü qəbul etməklə mən Avropada 1945-ci ildən sonra özünün Şimali Atlantika və Asiya qolları ilə yaranmış sivilizasiyadan ötrü "ən ziddiyyətli hislər keçirirəm". [4, s.392]. Lakin bu bədbin notlar nikbinliklə sona çatır, bu çoxəsrlik süstlük və üzüntü tarixi yenidən start götürməyə məcbur edəcəkdir.

Dünyanın ən ənənəvi, özünəməxsus mədəniyyətləri belə Qərbin liberal-demokratik dəyərlərinin təsirindən yan qaça bilməmişdir. Bu baxımdan əsrlər boyu türk-müsəlman mədəniyyəti kimi formalaşan və inkişaf edən Azərbaycan mədəniyyəti XIX əsrdə Rusiya vasitəsilə qərbləşməyə, avropalaşmağa, müasirliyə qovuşdu.

Nəticədə, türk, ərəb, Qafqaz, rus, Avropa, İran mədəniyyətinin, bir sözlə, Qərblə Şərqi Vəhdətindən sintezindən ibarət Azərbaycan türk-müsəlman milli mədəniyyəti daha da inkişaf etdi, zənginləşdi. Bu təsirlərin tarixi orta əsrlərə gedib çıxır. "Orta əsrlərdə Azərbaycanda mədəniyyət sahəsində qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın möhkəmlənməsində Azərbaycanla Orta və Kiçik Asiya, İran, Suriya, Misir və Kiçik Asiya, Zaqafqaziya, Rusiya və Uzaq Şərqlə aparılan iqtisadi əlaqələr xüsusi rol oynayırdı. Azərbaycan, Avropa və Yaxın Şərq arasındakı böyük karvan yolunun üstündə idi" [5, s.225].

Məhz iqtisadi əlaqələr mədəni qarşılıqlı təsirlərə şərait yaradan bir amil olmuşdur. Azərbaycanın yerləşdiyi əlverişli, geosiyasi, coğrafi mövqe dünyanın müxtəlif xalqlarının mənəvi dəyərlərini əxz etməyə, öz mədəniyyətini zənginləşdirməyə imkan yaratmaqdır. Tədqiqatçılar bu cəhətə xüsusi diqqət yetirərək vurğulayırlar ki, "Azərbaycanın yerləşdiyi Qərb və Şərqi kəsişdiyi geosiyasi mövqe tarixən Azərbaycan xalqının milli təfəkkürünün formalaşmasında, onun siyasi, iqtisadi, mədəni həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bir Şərq məkanı olmaqla, Azərbaycan ictimai həyatı və mədəniyyəti Qərbin mütərəqqi ideya və dəyərlərini özündə yaşatmağa çalışmışdır" [1, s.12].

Bu proses bir tərəfdən Qərbin ideya və dəyərlərinin mənimsənilməsi və milli mədəniyyətimizin zənginləşməsi, digər tərəfdən milli-mədəni dəyərlərimizi Qərbə aşılamaq və təqdim etmək kimi özünü göstərmişdir.

XIX–XX əsrlərdə müstəqilliyə qədər "bir çox elm və mədəniyyət xadimimiz rus mədəniyyəti və rus dili vasitəsilə Qərbin ideoloji çərçivəyə salınmış müəyyən ideyalarını mənimsəməklə yanaşı, yüksək təfəkkürləri, Qərb və Şərq dillərinə dərinlən yiyələnmələri və bir fikir adamı olaraq milli şüurun oyanışı və yüksəlişi üçün hiss etdikləri tarixi məsuliyyətlə müxtəlif qadağa və ideoloji buxovlardan azad olaraq Azərbaycan mədəniyyətini, ictimai fikrini müasir dünya mədəniyyəti və düşüncə səviyyəsi ilə qovuşdurmağa çalışmışlar" [1, s.12]. XXI əsrdə qloballaşma, siyasi, iqtisadi, mədəni inteqrasiya ümumdünya prosesinə çevrilmişdir.

Tədqiqatçılar mədəni inteqrasiyanın, mədəni qloballaşmanın, daha doğrusu, qlobal mədəniyyətin formalaşmasının önə çıxdığını xüsusi diqqətə çatdırırlar. Rus tədqiqatçısı A.Turen "Biz birlikdə yaşamağa qabilikmi?" əsərində göstərir ki, Avropanın gələcəyi və bəşəriyyəti təhdid edən təhlükələrdən xilas olmaq üçün "mədəni yanaşma" önə çəkilməlidir" [5, s.84].

Dünya xalqları təkcə Qərbi ideya və dəyərlərini deyil, bir-birlərinin mədəniyyətlərini tanıyıb mənimsəməklə qlobal mədəni inteqrasiyanı və qlobal dialoqu möhkəmləndirmək olar. Bu mənada Azərbaycan tədqiqatçısı, fəlsəfə elmləri doktoru R.Aslanovanın fikirləri maraq doğurur: "Avropada mədəni müxtəlifliyin və mənəvi irsin qorunması dialoqun məzmununu təşkil edir. İstər Avropa Birliyinə, Avropa Şurasına üzv olan ölkələr, istərsə də bütün dünya xalqları öz mədəniyyəti və ədəbiyyatlarını bu dialoqda səsləndirməlidir. Son nəticədə, Avropanın mədəniyyətlərarası dialoq məkanı kimi bərqərar olmalıdır" [6, s.27].

Müəllifin təkcə Qərbə, Avropaya üstünlük verməməsilə razılaşmaq olar. O, haqlı olaraq xalqların qarşılıqlı təsirini, mədəniyyətlərarası dialoqu yüksək qiymətləndirir, lakin son məqamda inteqrasiyanın ən qədim "modeli" kimi "Avropa modelinin", "Vahid Avropa" ideyasının həyatiliyi və yaşarlığından bəhs edir.

“Avropa ruhunun”, Avropa mədəni dəyərlərinin bəzi daşıyıcılarının Avropa sentrizm mövqeyi ilə Avropa tədqiqatçıları tərəfindən də kəskin tənqid edilir. Qərb tədqiqatçısı Temi Braq “Avropa Roma yolu” əsərində yazır: «Avropa ruhu, yaxud “Ruhun Avropası” o yerdədir ki, orada insanların əziz saydığı dəyərlərə hörmət edirlər, əxlaqi-etik normalara riayət edirlər, Avropa ruhu - ən yaxşı təhsil imkanlarının verildiyi, sülh nümunələrinin yazıldığı məkanlardadır” [7, s.156].

Şübhəsiz ki, burada söhbət qarşılıqlı əlaqələrə, qarşılıqlı hörmətə, əmin-amanlığa, sülhə tolerantlığa və dialoqa əsaslanan mədəni inteqrasiyadan gedir.

Müasir Azərbaycanın universal inteqrasiya modeli və milli praktikasında qarşılıqlı təsir, qarşılıqlı mənimsəmə və qarşılıqlı zəngiləşmə prinsipləri əsas yer tutur. “Azərbaycan iyirmi birinci əsrə Avropa ailəsi kimi qədəm qoymuşdur. Mədəniyyətimizin üfüqlərini bu geniş məkana qədər yaymaq, onu tanıtmmaq, qarşılıqlı bəhrələnmək və zənginləşmək üçün dövlətimiz və cəmiyyətimiz qarşısında mühüm vəzifələr durur” [6, s.106].

Bu mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün yeni tipli əməkdaşlıq formalarından istifadə edilməli, qlobal mədəni inteqrasiyaya dünya səviyyəli milli-mədəni dəyərlərlə daxil olunmalıdır. Mütəxəssislər “qlobal mədəni məkana güclü mədəni potensiala və mənəvi enerjiyə malik olan, regionda və dünyada mədəni şəraitin nizamlanmasına qabil olan bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi daxil olmaq üçün məqsədyönlü konsepsiyaya əsaslanan mədəni siyasət hazırlanmasını” tövsiyə edirlər. Bu cür mədəni siyasət aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- mədəni inkişafın və onun prinsiplərinin müxtəlifliyin vəhdəti üzərində qurulması;
- bəşəriyyətin gələcəyini həll edən problemlərin çözülməsində mədəniyyətlərin birliyinə əsaslanan yeni dünya düzəninə formalaşması;
- müasir texnoloji inqilabın gətirdiyi təsirlər nəticəsində mədəni identiklikdə baş verən proseslərin təşkili və həlli, elektron vasitələrin mədəni ekspansiyaya deyil, inteqrasiyaya xidmət etməsi” [6, s.109].

Qlobal mədəni inteqrasiyada hər hansı bir dəyəərə deyil, mədəniyyətlərin birliyinə əsaslanan bərabərhüquqlu tərəfdaşlığa üstünlük verilməlidir: “Müasir dövrdə Şərqə üstünlük verilməsi heç bir müsbət nəticəyə gətirə bilməz. Müasir təfəkkür hətta müxtəlif sivilizasiyaların bir-birindən köklü surətdə fərqli olan düşüncə tərzlərini “barışdırmağı” onların mütərəqqi cəhətlərini birləşdirməyi nəzərdə tutur” [8, s.160].

Beləliklə, Qərb ideya və dəyərləri Azərbaycan mədəniyyətinə hələ orta əsrlərdən siyasi və iqtisadi əlaqələr nəticəsində nüfuz etməyə başlamışdır. Bu proses XIX-XX əsrlərdə Rusiyanın Azərbaycanı işğal etdiyi dövrdən başlayaraq və Sovet dövründə daha da güclənmişdir. XX əsrin sonlarında Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra və XXI əsrin əvvəllərindən ölkəmiz qlobal mədəni inteqrasiyaya bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi daxil olmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsədova A. Qərbin və Şərqin mərkəzində yerləşən Azərbaycan modeli // Şərq və Qərb: Ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Bakı: Elm, 2004, s. 9-23
2. Xəlilov S. Lider, Dövlət, Cəmiyyət. Bakı: AYN, 2001, 358 s.
3. XVIII siecle. Les grands auteurs francais du programme // Anthologie et histoire littéraire. Bordas, Paris, 1995, 156 p.
4. Fukuyamo Frenses. Tarixin sonu? // Demokratiya: gediləsi uzun bir yol. 2-ci nəşr, Bakı: İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi, 2002, s. 379-392
5. Турен А. Способны ли мы жить вместе? М.: Наука, 1999, 251 с.
6. Aslanova R.N. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı: Nurlan, 2007, 440 s.
7. Браг Теми. Римский путь. М.: Мысль, 1995, 256 с.
8. Xəlilov S. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Bakı: AYN, 2004, 624 s.

**РЕЗЮМЕ
ВЗАИМОСВЯЗЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
С ПРОГРЕССИВНЫМИ ЗАПАДНЫМИ ЦЕННОСТЯМИ**

Джабраилова Ф.С.

Ключевые слова: *западные ценности, национализм, национальная культура, культурное разнообразие, идентичность, своеобразие*

Автор исследовал особенности прогрессивных западных идей и ценностей средних и XIX - XX веков, а также периода современной глобализации. Отмечается, что азербайджанская национальная культура сформировалась под влиянием как западно-европейской культуры, так и культуры Ближнего Востока и Азии. Она воплощает в себе лучшие культурные ценности и традиции Востока и Запада.

**SUMMARY
INTERCONNECTION OF AZERBAIJANI NATIONAL CULTURE WITH PROGRESSIVE
WESTERN VALUES**

Jabrayilova F.S.

Key words: *Western values, nationalism, national culture, cultural diversity, identity, originality*

The author studied the features of progressive Western ideas and values of the middle and XIX - XX centuries, as well as the period of modern globalization. It is noted that the Azerbaijani national culture was formed under the influence of both Western European culture and the culture of the Middle East and Asia. It embodies the best cultural values and traditions of the East and West.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	28.02.2018
	Son variant	28.09.2018